

KASSA GABRIELLA

ELMÉLKEDÉS A FILOZÓFIA STÁTUSZÁRÓL

Nietzsche után, szabadon

Abstract: This essay is concerned with philosophy inside and outside the university. The starting point is a well-known writing of Friedrich Nietzsche: *Schopenhauer as Educator*. The next questions are arised: What the role of the philosophy in the state-culture and what the relationship between the university and the philosophy? The essay explores the role and the status of judgment when conducted inside the university and when considered from the outside.

„Szerintem roppant fontos, jelentős esemény volna, ha az egyetemen kívül magasabb fórumot létesítenének, amely ezen intézményeket oktatási szempontból támogatná, ellenőrizné és irányítaná; és mihelyt a filozófia elszakad az egyetemektől, ekképp megtisztítva önmagát mindennemű méltatlan és alantas szolgáliságtól, nem is lehet egyéb, mint ilyen magasabb fórum...”

(Nietzsche)¹

A fenti idézet már első olvasásra is meglepő. Nietzsche írása, mely a *Schopenhauer mint nevelő* címet viseli (és amely 1873–1876 között jelent meg, mint a *Korszerűtlen elmélkedések* c. írás egyik darabja) a filozófia és az egyetemi intézményrendszer mindmáig aktuális kapcsolatát is tárgyalja.

Egy emlékmű ez az írás, feltétlen tiszteletadás Schopenhauernek, aki Nietzsche számára a legtöbbet adta, amit nevelés adhat: a felszabadulást az önmagára találásban, számára nevelőként és igazi filozofusként jelent meg. Szemben a Nietzsche által folyamatosan ostromozott német kultúrával, azt adta, amire az egyetemek német tudósai képtelenek, mert a legtöbbjük számára az emberség csak a második helyen áll a tiszta tudománnyal való érintkezés után.

„Minden ember...mint intellektuális lény, magában hordja a vágyódást a benne élő géniuszra. Minden igazi kultúra e tényben gyökerezik... Ha e sóvárgás nélküli tehetséggel találkozunk a tudósok vagy az úgynevezett művelt emberek körében, ellenszenvet, sőt valószínűs undort érzünk; mert gyanítjuk, hogy ezek az emberek szellemi tehetségükkel együtt a fejlődő kultúrát és a géniusz világrajövetelét – ez minden kultúra értelme és célja – nem segítik, hanem hátráltatják.”²

Az írás tanúsága szerint ennek több oka is lehetséges. Először is létezik a kultúrát támogató hatalmaknak az önzése, és ennek következtében a rosszul használt és szolgálatba vett kultúra. A művelődő ember azon önzése, mely szerint a kultúra tétje a gazdasági nyereség, és az állam önzése kisajátítja és felhasználja a kultúrát a saját elképzeléseinek megvalósítása érdekében. Azonban az emberiség legfontosabb célja nem az állam és még csak nem is az állam szolgálata. A filozófiának sem dolga, hogy a kor szellemének hízelegjen.

Csak hogy ott van még a tudósok és a tudomány önzése. Ezek ugyan támogatják a kultúrát, csak annak célját, a géniusz megteremtését vitatják. Ehelyett az állam szolgálatába állva szenvtelen megismerés útján csak ízeire szedik vizsgálódásuk tárgyát és ezzel elértnek tekintik céljukat. Ez a tudományos szerepkör. Ezért sújthatja az egyetemi filozófiát is általános megvetés és bizalmatlanság Nietzsche szerint.

Természetesen adódik a kérdés: Minek kellene történnie az egyetem falain belül? Az egyetem, elvileg legalábbis, a tudományterületek összességét foglalja magába. De mondhatjuk azt még, hogy a *tudományterületek összessége*? És ha talán igen, akkor hogyan lehet megfogalmazni azt, ami az egyetem hatáskörébe tartozik? Mi az ami jellemző az egyetemre és mi az, ami nem? Van-e olyan terület, akár a speciális tudományos munkában vagy akár az általánosabb elméleti kutatások esetében, amely nem tartozik az egyetemhez? Vajon létezik-e a tudományoknak egy olyan sajátos területe – ahogyan Nietzsche fogalmaz: magasabb fórum –, amely éppen az egyetemen kívül talál otthonra? Más szóval: mi határozza meg az egyetemet, bármi legyen is az? Hogyan határozza meg az egyetem önmagát, saját határait, illetve hogyan szabadítja fel lehetőségeit? Mi az a szerkezet, alapelv vagy írott forma, amely kijelöli az egyetemi intézményrendszer tárgykörét vagy tárgyköreit?

Nietzsche úgy fogalmaz, hogy „roppant fontos, jelentős esemény volna, ha az egyetemen kívül magasabb fórumot létesítenének”, ami igen zavarbaejtőnek tűnik. Valamiféle olyan egyetemi funkció lenne ez, aminek az egyetemen kívül kell működnie, vagy azt feltételezi, hogy ez a fórum teljesen független az egyetemtől, annak belső működésétől? Ha ez a bizonyos „magasabb fórum” és az egyetem semmiféle együttműködési kapcsolatban nem állna egymással, csak az előbbi látná el az ellenőrzését és az irányítását az utóbbinak, úgy értelmetlen lenne a felvetés maga. Mint fórum – legyen az egy felsőbb, vagy egyszerűen csak egy másik, külső –, szükségszerűen kapcsolódik (nemcsak az ellenőrzéssel) az intézményhez, amely miatt létrejött. Ilymódon ugyanúgy szükséges ennek a fórumnak a helyét az egyetemen kívül elhelyezni és megkülönböztetni azt az egyetemtől, ugyanakkor ezzel magát az egyetemi intézményt is körülhatárolni.

A Nietzsche írásával kapcsolatos nehézség igazán ott kezdődik, amikor megpróbáljuk egymáshoz viszonyítva elhelyezni az egyetemet és ezt a „magasabb fórumot”. Úgy tűnik ugyanis, hogy nem az egyetem az elsődleges, hanem az említett fórumnak van sokkal alapvetőbb, meghatározóbb szerepe. Nietzsche igyekszik kijelenteni, hogy ez a hatóság látná el az ellenőrzését és irányítását az egyetemi intézményrendszereknek, melyeket a kultúra működtet és támogat. (Könnyen elképzelhető persze ettől függetlenül, hogy az érdekeltségek és mozgatórugók ismeretlenek az egyetem falain belül.)

De milyen is ez a kultúra? Amiről Nietzsche beszél e tekintetben, az a társadalom egész eszköztárát és arculatát foglalja egy képbe. Utal az oktatásra is, amelyen belül a pontosan meghatározott értékek szerint képzett emberek jelennek meg. A személyiség gazdagítása az oktatáson keresztül történhet, mely a társadalom által előírt. Érthető módon tehát hatalmat jelent az egyetem működésének felügyelete és meghatározása, nem csak szimbolikus, hanem valóságos értelemben. Mindaz, ami az egyetemen belül történik, függvénye egy kívülről meghatározott döntésnek, szempontnak. A társadalom által fenntartott és támogatott célok, megoldani kívánt problémák határozzák meg az oktatás szabályait és értékeit. Nietzsche nézőpontja szerint az egyetemek megfelelnek azoknak a vonatkozásoknak, melyek szerint a társadalmi norma által meghatározottan az emberek gondolkodnak, cselekednek, kifejezik önmagukat. A kör így bezárul: az egyetemek

elfogadják és újraépítik a társadalmat konstituáló értékeket és ideákat.

Lehet megoldás ebben a helyzetben? Az egészen biztosnak látszik, hogy amennyiben az egyetemek szabad kezét kapnának, függetlenné válhatnak mindenfajta külső pozíciótól vagy meghatározottságtól, akkor éppen az önmaguk által meghatározott értékek és törekvések által korlátozzák magukat. Egyébként pedig, ha nem képesek meghatározni saját értékpozíciójukat, az azt jelenti, hogy egyszerűen követik a társadalom által bevezetett értékeket. Egyik esetben sem értelmezhető az említett magasabb fórum egy olyan külső nézőpontként, ahonnan a pozíciók megítélhetővé, ellenőrizhetővé válnak.

Ami szükséges lenne, az nem a Nietzsche által a *Bildung* értelmében vett kultúra támogatása által adódó külső perspektíva. Amiről Nietzsche beszél, mint valódi kultúra, az individuumhoz tartozó életforma, és nem a társadalom vagy az egyetemek által közvetített pozíciók. A valódi, a Nietzsche által hiányolt kultúra ebben az értelemben reakció azzal a művelődéssel vagy képzéssel szemben, amely az egyetemeken helyet kap. Igényt fogalmaz meg arra vonatkozólag, aminek lenni kellene. Ebben a helyzetben a következő nehézség adódik: elképzelhető és lehetséges az, hogy akik munkájuk szerint a társadalom normái által meghatározott tudást közvetítik, azok engedjenek teret a valódi kultúra számára? Más szóval, adódhat hely az egyetemi intézményeken belül kritikára, az alapok megkérdőjelezésre?

Nietzsche úgy fogalmaz, hogy „a kultúra minden egyes ember önismeretének és önmagával való elégedetlenségének a gyermeke”.³ Ehhez a tudáson túl szükséges a tudás korlátainak tudása is. Tudatában kell lenni a már megszerzetten túl annak, ami még teljesítésre vár, illetve ami afölött van. Aki ide eljut, az mind úgy szól: „valami magasabbrendűt és emberibbet látok önmagam fölött, segítsetek nekem, hogy elérhessem ezt, ahogy én is segíteni fogok mindenkinek, aki ugyancsak fölismeri és szenved tőle, mégpedig azért, hogy újra megszülethessen az ember, aki teljesnek és végtelennek érzi magát a szeretetben és megismerésben, a szemlélődésben és tudásban, valamint minden teljességével a természetben gyökerezik a dolgok bírjaként és értékmérőjeként.”⁴ Ez az ember tisztában van azzal, mi az, amit már tudással megközelített, ami még megközelíthető és aminek azon kívül kell maradnia, nemcsak tudása tárgyának, de céljának és lehetőségének tekintetében is. De mindez még nem elég. A kultúra

ezen túl még a cselekvést is megköveteli, „a kultúráért való harcot, az ellenséges lelkiületet az olyan befolyások, szokások, törvények, intézmények iránt, amelyben az nem ismeri föl a célját: a géniusz létrehozását”.⁵

Elképzelhető ez az egyetemeken belül? Alkalmasak ezek az intézmények arra, hogy támogassák a kultúra emberét, hogy az beteljesítse célját, vagy éppen ellenkezőleg, az egyetemek inkább elnyomják a géniuszt formáló szellemet?

Részben válaszol a kérdésre Nietzsche, amikor megkülönbözteti a kultúrát és az állami kultúrát. A valódi kultúrának van szüksége támogatásra. Az egyetemek pedig az állami kultúrát képviselik, „egy nemzedék szellemi erőit oly mértékben szabadítják fel, amilyen mértékben ezzel a fennálló intézményeknek szolgálhat és használhat.”⁶ De valóban nincs hely az egyetemeken a kérdésre, gondolkodásra, a géniuszok kiművelésére?

Nietzsche kétségeit és kételyeit nagymértékben meghatározza az, amit német kultúrának nevez, amely a külső modorosság, díszítés után ítéli a tartalmat. A német műveltség hivatott elkendőzni a belső nyomorúságot és száralmat. Ekkor még egyetért Richard Wagnerrel (ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az írás 1874-ben született) és idézi szavait: „...a német szöges és esetlen, ha illedelmesnek akar látszani, de ha tűzbe jön, igazán kimagasló jellemű lesz.”⁷ Olyanoknak, mint Hölderlin vagy Kleist, akik nem tudtak megbirkózni a német kultúra felszínességével, meg kellett roppanniuk. Csak keveseknek adatott a Scopenhauerhez vagy Wagnerhez hasonló vas-jellem, ami ellenállóvá tette őket. Tehát ami helyet kap az egyetemeken, az a német kultúra, az állami kultúra és nem a géniuszteremtő kultúra. Ezért igényel Nietzsche egy külső nézőpontot, egy fórumot az egyetemen kívül, ami felügyeli és ellenőrzi az oktatást, a művelődést.

Itt még meg kell vizsgálni, mi határozza meg az egyetemet magát, amit Nietzsche az állami kultúrával azonosít, ami kijelöli a tanítás, tanulás, kutatás, fejlesztés határait és lehetőségeit. Az egyetem önmagát az oktatási intézmény mivoltán keresztül valamiféle tanítási gyakorlattal és az ezt meghatározó állami kultúrával együtt alkotja.

De hogyan is néz ez ki? Az egyetem tartalmazza az egységet és a különbözőséget is. A különbözőség megjelenik abban, hogy tartalmazza számos tudományterület megjelenését kezdve a biokémiától tovább a szociológiáig vagy antropológiáig, túl az összehasonlító irodalomtudományon egészen a fizikai kémiáig, hogy csak néhányat

említsék azok közül, melyek nem voltak önállóak Nietzsche idejében. Mindezek helyet kaptak az egyetemeken belül. Megjelenéseiknek különböző előzményei ismertek. Egyrészt, hogy ezek eredetileg az egyetemen kívül helyezkedtek el, vagy hogy pontosan abból a tiltásból kaptak életet, ami eltávolítani akarta ezeket az egyetemről, illetve, hogy az egyetemen belül jöttek a világra: A stúdió művészek egy időben csak a művészeti iskolákban voltak otthonosak, ma már művészeti tanszékek elképzelhetetlenek nélkülük. A pszichoanalízis történetéből ismert, hogy a kezdetekkor nem kívánt területnek számított az angolszász egyetemi pszichológiában. Vagy a kontinentális filozófia sem volt mindig szívesen látott az amerikai filozófiában, vagy a poroszos szemlélet az angol nyelvterületeken. A biokémiával és a környezetvédelemmel kapcsolatos kutatási területek a már létezők mellett újként jelentek meg. Nagyon gyakori volt és mind a mai napig jellemző a hasonló kutatási területek összevonása egy nagyobb egységbe, mint a színházművészetek és az irodalom találkozásából született dramaturgiai programok.

A különbözőségektől eltekintve az egyetem az egységet, a tudományterületek összességét is felmutatja. De mi fogja őket egybe? Nietzsche nézőpontja szerint éppen az állam (és jó okunk van feltételezni, hogy a helyzet azóta sem változott). Az állami kultúrának meghatározó jelentősége van abban, hogy különbséget tegyen az elfogadható és a már nem elfogadható dolgok között akár az egyetem vonatkozásában, amely mint egy társadalmi intézményrendszer, a társadalom egyfajta leírásaként jelenhet meg. Az egyetem egy végrehajtó: ugyanabban az időben, amikor meghatározza, mit kell tanulmányozni, kutatni, teoretizálni, akkor ezzel hivatalossá is teszi ezeket. Nem statisztikák sokasága, a létszám és az anyagi javak jellemezhetik az egyetemet a legjobban, hanem az érdeklődési területek, a kutatási témák és ezek tanítása. Egy oktatási gyakorlat, melyben a kultúra oktatása történik. Ez két dolgot jelent: azokat, melyek a kutatás tárgyát képezik (még ha előírás alapján is) és az oktatást meghatározó ideákat (akár valós értékek azok, akár az állam és annak adminisztrációja által körülírt).

Mindez az egyetemek tekintetében kissé kínos helyet biztosít a filozófia művelőinek. A filozófia egy azon tudományok között, melyek tipikusan az egyetemhez tartoznak. Még a jelenlegi oktatási formák némelyikében is együtt jár más, a humán tudományterületekhez tartozó diszciplínával, míg más esetekben a társadalomtudomá-

nyokkal. A filozófia tanítása gyakran az egymástól elkülöníthető részei alapján történik, olyanok alapján, mint episztemológia, metafizika, nyelvfilozófia, filozófiatörténet, logika. Ezek mindegyikének megvan a maguk története, stílusa, módszertana. A különböző orientációk, módszerek, stílusok, irányzatok könnyen belekényszeríthetők a filozófia egy jól meghatározottnak vélt részébe, ahol aztán akár egy történelmi vonulattal együtt megszűnik többé jelenkori, kifejezetten aktuális és ezáltal fenyegető és veszélyes lenni. Ez természetesen nem egy vagy több filozófus tevékenységének eredménye. Ez az adminisztráció következménye, a kurzusok, a tanulás megszervezésének eredménye. Ugyanaz jelenik meg ebben, mint amit Nietzsche kultúrállamnak nevez. Ez azt is jelenti, hogy a filozófiával intézményes keretek között foglalkozók, az állami filozófusok azok, akik megismertetik, megtanítják, megerősítik az állam által preferált ideákat. Ha a társadalom működése az orvosi etika, az üzleti etika szükségességét erősíti meg, úgy ezeket fogják tanítani, kutatni. Ahogyan Nietzsche fogalmaz: „Tehát ha valaki vállalja, hogy ő állami filozófus, akkor azt is túrnie kell, hogy őt az állam ennek tekinti, és le kell mondania a feltétlen igazságkeresésről. Legalábbis amíg támogatják és hivatalban van, valami magasabbrendűt kell tisztelnie, mint az igazság: az államot. És nem csupán az államot, hanem mindazt, amit az állam megkövetel...”⁸. Az állami autoritás elfogadása – az állam által előírt kultúra gyakorlása az egyetemeken – a filozófia valódi funkciójának kiárusítása a tekintélyelvű filozófiai kutatásnak.

Nietzsche számára az olyan gondolkodók, mint Ritter, Zeller vagy Brandis⁹ csak untatják az olvasót. Az az ellenvetés az egyetemeken művelt professzionális vagy akadémikus filozófiával szemben, hogy az állami elvárások kiszolgálására rendezkedtek be. Márpedig a filozófia nem egy azon diszciplínák között, melyek állami támogatásra szorulnak. Sőt, ellenkezőleg. „Egészen komolyan gondolom, hogy az állam jobban jár, ha egyáltalán nem foglalkozik filozófiával, egyáltalában semmit sem akar tőle, és amíg csak lehetséges, amolyan közömbös ügynek tekinti a filozófiát. Ha az állam nem tekinti közömbösnek a filozófiát, akkor a filozófia agresszív válik, veszedelmes lesz az államra nézve, ezért üldöznie kell.”¹⁰ Azonban, ha az államnak nincs szüksége a filozófia szankciójára, úgy az állam nem tart igényt a filozófiát művelőkre sem, csak amennyiben azok kiszolgálják az aktuális állami ideákat. A filozófiának ez a visszahúzódása, visszaszorítása, az „újságírószellem” benyomulása nemcsak

hogy beleillik az egyetem működésébe, de még kapóra is jön annak. Több hely jut ugyanis a „valóságosabb”, hasznosabbnak ítélt tudományoknak.

Az egyetemen kívül lehetne tehát a filozófiának a valódi szerepét és pozícióját megtalálni, jobb híján. Ilyen értelemben képzelhető el a Nietzsche által említett „magasabb fórum”, amely felügyelhetné az intézményt, melyet az állami kultúra működtet. Ezúton elkerülhető lehetne a filozófia és a filozófiát művelők kompromisszuma és elkötelezettsége.

De milyen fajta filozófiai gondolkodás képes az egyetemeken kívül működtetni, amely az egyetemen folytatott gyakorlatra reflektál? Talán éppen ebben jelölhető meg a filozófia feladata. Úgy tűnik, hogy a külső és a belső pozíciók között meglévő marginális, önmaga helyzetét is állandóan megkérdőjelező pozíció adhatna a filozófiának ahhoz illő méltóságot (és az állami kultúrának – kellő toleranciával – hasznosságot). A filozófiának, akár saját maga tekintetében is, a kultúrában való működése és kultúrán felül állása biztosíthat kellő értelmet, és nem utolsósorban stílust a filozófiai praxisnak.

Jegyzetek:

1. Friedrich Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. in. : Nietzsche: A vándor és árnyéka. Göncöl Kiadó, Budapest, 1990. 87.
2. i. m. 27.
3. i. m. 52.
4. i. m. 52.
5. i. m. 53.
6. i. m. 55.
7. i. m. 57.
8. i. m. 77–78.
9. i. m. 79.
10. i. m. 85.